

Meleknur ÖZDORUK DURMUŞ

Milli Eğitim Bakanlığı
Öğretmen
Adana/TÜRKİYE
melekozdoruk@hotmail.com

ORCID

**TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E
BATILILAŞMANIN TÜRK
ROMANINDA KADINA BAKAN YÜZÜ**

THE EFFECT OF MODERNIZATION FROM
TANZIMAT TO REPUBLIC ON WOMEN
HEROES IN TURKISH NOVEL

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 05.11.2020
Kabul Tarihi: 03.12.2020
Yayımlanma Tarihi: 31.12.2020

Article Information: Research Article
Received Date: 05.11.2020
Accepted Date: 03.12.2020
Date Published: 31.12.2020

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atf/Citation

Özdoruk Durmuş, Meleknur, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Batılılaşmanın Türk Romanında Kadına Bakan Yüzü", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, Yıl 6, Prof. Dr. M. Orhan Okay Özel Sayısı, Aralık 2020, s. 518-537.

Ozdoruk Durmuş, Meleknur, "The Effect Of Modernization From Tanzimat To Republic On Women Heroes In Turkish Novel", *Hikmet-Journal Of Academic Literature*, Year 6, Prof. Dr. M. Orhan Okay Special Issue, December 2020, p. 518-537.

10.28981/hikmet.821917

Meleknur ÖZDORUK DURMUŞ

**TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E BATILILAŞMANIN TÜRK ROMANINDA
KADINA BAKAN YÜZÜ***

**THE EFFECT OF MODERNIZATION FROM TANZİMAT TO REPUBLIC ON WOMEN
HEROES IN TURKISH NOVEL**

ÖZ

Türk tarih ve medeniyeti, yakın zamandaki akışında birçok dönemeç geçmiş, farklı kaynaklardan beslenerek muhteşimliğini yinelemiştir. Tanzimat, bu gidişatın istikameti noktasında ilk ciddi yönelim olmuş ve yüzleri Batı'ya dönük fiiliyet silsilesi böylece başlamıştır. Değişim ve dönüşüm, gündelik hayat pratiklerinden başlamış, insanın ontolojik duruşuna uzanan bir seyre uzanmıştır. Asırlardır beslenen kaynaklarla olan rabitaların giderek derinleşecek olan bir zafiyete uğramaya başladığı görülmüştür.

Bütün bu seyrin baş döndürücü bir hızla ilerleyişini, etkilerini ve dönüştürücülüğünü, kadın kimliği üzerinden okumaya çalışmak oldukça anlamlıdır. Toplumsal çehreyi belirleyen birincil kimlik olarak kadın, bu minvaldeki tartışma ve sorgulamalara son derece açıktır. Değişim, onun alışkanlıklarından, dış görünüşünden eşya, varlık ve hayat tasavvuruna kadar uzanır.

Yeni bir medeniyet dairesine dâhil olma ve Batılılaşma yolculuğu, geleneksel ve kültürel çözümler, zihni kırılma noktaları, yeni ideal ve normlar, kadın kimliği üzerinden açıkça okunup değerlendirilebilir. İlk yerli romandan itibaren parmaklıklar ardından mahcubiyetle dışarıyı izleyen, ürkek Fitnat'tan, evliliğini geçici haz ve narsist ihtiraslarına kurban eden Bihter'e ve eşinde estetize edilmiş duygular arayan Suat'a, İstanbul'un işgalinde Milli Mücadele'nin sembol ismi olan Ayşe'den, Dame de Sion'lu Feride'nin kalp kırıklığıyla atıldığı Anadolu'daki öğretmenlik macerasına ve İstanbul'un dar sokaklarından birinde yetişip mütevazı bir hayat sürerken Batılı bir piyanist ile evlenen Hafız Rabia'nın kültür ve medeniyet bağlamında bir sentezi imleyen hikâyesine kadar birçok farklı sima, toplumsal hayattaki safhalara ve modernleşme sürecine kurgusal dünyanın imkânları nispetinde şahitlik eder.

Çalışmamız, 1872-1936 yılları arasında yayınlanan, kadın kimliğinin temsil kuvvetini nazara alarak seçtiğimiz eserlerin merkezinde şekillendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma, Tanzimat, roman, kadın.

ABSTRACT

Turkish history and civilization has passed many turns in its recent flow, feeding from different sources and repeating its content. The Tanzimat was the first important step towards this flow and the chain of actions taking the West as an example began. Change and transformation started from daily life practices and reached a direction extending to the ontological stance of human. It has been observed that the links with the resources that have been fed for centuries have begun to suffer a weakness that will gradually deepen.

It is quite meaningful to try to read the dizzying pace of all these, their effects and transformations through the identity of a woman. As the primary identity that determines the social face, the woman is extremely open to such discussions and inquiries. Change extends to woman's habits, her appearance, to the design of things, assets and life.

Participation in a new circle of civilization and the journey to westernization, traditional and cultural disintegration, mental breaking points, new ideals and norms can be clearly read and evaluated through women's identity. From the timid Fitnat, who watched outside after the window after the first local novel, from the timid Fitnat, to Bihter, who sacrificed her marriage to her sexual and narcissistic passions, from Suat, who was looking for aesthetic feelings in her husband, to Ayşe, the symbolic name of the National Struggle in the invasion of Istanbul, From the teaching adventure in Anatolia, where Feride of Dame de Sion was heartbroken, to the story of Hafız Rabia, who married a Western pianist, which signifies a synthesis in the context of culture and civilization, many different personalities witness the phases in social life and the modernization process in proportion to the possibilities of the fictional world. does.

Our study is shaped at the center of the novels published between 1872-1936, which we chose considering the representation power of female identity.

Keywords: Westernization, Tanzimat, novel, woman

* Bu makale, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Romanında Kadın (1872-1935)* adlı tez çalışmamın bir bölümünden mülhemdir.

Giriş

Türk romanında (1872-1936) kadın kahramanlara Batılılaşma odağında bakmadan önce Tanzimat, taklit ve oryantalleşme meselelerinden kısaca bahsedilecektir.

1. Batılılaşma Sürecinde Bir Eşik: Tanzimat

Batı uzun yıllar boyunca Ortaçağ'ın karanlık dünyasında açlık, sefalet, cehalet, zulüm içerisindeyken; Osmanlı bütün o şaşaa ve ihtişamıyla hükümferma zamanlarını yaşar. Nice zaman sonra, savaş meydanlarında alınan yenilgiler ve birtakım kurumsal, toplumsal çözümler Osmanlı'nın nazarını, bu kez Reform ve Rönesans'ı yaşamış olan Batı'ya yöneltir. Batılılaşma çabalarının tohumları Osmanlı'nın toprak yitirmeye başladığı hengâmda, askerî, toplumsal ve ekonomik düzenin bozulmasına karşı bir kurtuluş reçetesi olarak ortaya çıkar. Devlet idaresindeki eski usul ve esasların yeni asrın ihtiyaçları için kâfi gelmemesi ve Avrupalı devletlerin de baskıları sonucu, birtakım yeniliklerin kabulü elzem görülür. 1750'li yıllardan itibaren yapılan reformist hareketler, özellikle devlet kurumlarını Batı'daki örneklerine göre düzenleme amacını taşımaktadır.

Kanunnamelerin çıkarılması, ordunun Batı normlarına göre ıslahı, bilim ve teknikteki ilerlemeler, sosyal alanda yapılan bir dizi yenilikler toplumun her kademesinde bir dinamizm sağlama amacına yöneliktir. Batı ile münasebetlerde diplomasiye oldukça önem veren Osmanlı, bürokrasiye yabancı dil bilen eleman yetiştirmek için Tercüme Odası'nı kurar. Bu kurum, modernleşme sürecinin önemli bir yüzüdür ki, Batı'yı takip edebilmeyi hızlandırır. Öte yandan 1832'de Viyana'da maslahatgüzarlık açılır. Tanzimat'ın mimarlarından Mustafa Reşit Paşa 1834'te elçi olarak Paris'e gönderilir. Reşit Paşa, Paris'teki gözlemlediklerini İstanbul'a dönüşünde uygulamaya koyulur.

Kaynaklar Osmanlı'da Batılılaşmanın resmi tarihi olarak Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 3 Kasım 1839'u göstermektedir. Tanzimat, ana çizgileriyle sosyal, siyasal ve edebi mecralardaki değişim ve düzenlemeleriyle Türk tarih ve kültür hayatında önemli bir yer teşkil eder. Bu süreci Osmanlı toplumunda salt bürokratik bir yenileşme hareketi olarak değil, toplumun her alanına yayılan bir değişim furçasının eşiği, dahası hayat tasavvurunun başka bir yöne çevrilmesi olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Bu dönemde eğitimin kadına dönük veçhesinde birçok düzenleme yapıldığı görülmektedir. İlk olarak Ebe Mektebi (1843), Kız Sanâyi Mektepleri (1864), Kız Öğretmen Okulu gibi meslekî okullar açılmıştır. Kız okullarına öğretmen yetiştirebilmek amacıyla kurulan Dârülmualimât (1870), Türk eğitim tarihi açısından önemli bir yere sahiptir. Dârülmualimat'ın açılması, Türk kadınının resmen çalışma hayatına girmesi sonucunu doğurmuştur. Buradan mezun olan kadınlar öğretmen olarak görev almışlardır. Böylece Türk kadınının resmi olarak çalışma hayatına girişi eğitim alanında olmuştur. Ayrıca ebe mektebinden mezun olanlar da çalışma hayatına girmişlerdir. Bu dönemde

açılan sanat mektepleri sayesinde, kadınlar küçük sanayi ve müesseselerde çalışmaya başlamışlardır (Aydıngör, 2006: 131).

Kız çocuklarına orta öğrenim imkânı ilk defa Tanzimat devrinde sağlanmıştır. Dönemin eğitim alanında bir diğer kayda değer girişimi, II. Abdülhamit döneminde yine kızlar için açılan ilk idadidir. Avrupa standartlarına göre eğitim verilen bu okullarda genel kültür, Türkçe, Fransızca, Almanca gibi dersler okutulur. İdadilerin sayısının yeterli derecede olmadığını söyleyen Şefika Kurnaz, bunun temel sebebini okullara olan ilginin yetersizliğiyle ve halkın bu konudaki tasarrufuyla açıklar: “Kızlar idadide okuyacak yaşa gelinceye kadar evleniyorlardı. Evlenmeseler bile, halk kızlarını o yaşta okula göndermek istemiyordu. Okutmak isteyenler de Kız Öğretmen Okulunu tercih ederek, onları bir meslek sahibi yapmayı gaye ediniyordu” (Kurnaz, 1991: 18).

Bunların dışında askerî, idarî, hukukî, ilmî ve içtimaî sahalarda yenilik ve düzenlemeler yapılmıştır. Bu gelişmeler fiiliyatla kalmamış, zihnî düzlemde de bazı dalgalanma ve kırılmaları beraberinde getirmiştir. Eskinin muhafazasıyla birlikte yenileşmeyi zorunlu görenler, eskiyi topyekûn reddederek Batı'nın hayat tarzını taklide çalışanlar, bazı gerekçelerle Batılılaşmaya tamamen sırt çevirenler... Bu farklı temayüllerin sosyolojik gerilimi günümüze kadar süre gelecektir.

Osmanlı'da bir süre devam eden bu dinamizm zamanla güç kaybeder. 19. ve 20. yüzyıllardaki savaşlar, Batı'nın sömürgeleştirme faaliyetleri, azınlık isyanları, yeniliklerdeki alt yapı eksikliği ve zamanın kısıtlılığı dolayısıyla yenileşmenin istenilen düzeye gelmesi mümkün olamaz.

1. 1. Taklit, Oryantalleşme ve İkilik

Haddizatında bütün kimliğiyle Batı'dan ayrılan Osmanlı medeniyet ve kültürü, 19. yüzyıl itibariyle Batı tesiriyle dönüşme ve değişme dönemecine girmiştir. Oldukça kısa sürede ilerleyen gelişmeler, Batılı hayat üslûbundan mülhem esintilerin, toplum hayatında hissedilmesiyle geniş yansıma bulmuştur.

Geleneksel Türk insanı duyuş, düşünüş, hissediş ve yaşayışıyla yeni bir medeniyet dairesine yaklaşma yolunda ilerlemiştir. Bu seyirle birlikte etkisini günümüzde de devam ettiren ve Doğu-Batı kaynaklı hayat tarzlarının bir karşıtlık içerisinde, toplumda bir arada görülmesine dayanan ikilik/düalizm meselesi gündeme gelmiştir. Bu ikiliğin temel dayanağını oluşturan Doğu ve Batı medeniyeti, farklı dinlerden beslenerek teşekkül etmiştir. Dolayısıyla hızlı ve özümsemeden gerçekleştirilen Batılılaşma hareketlerinin, Müslüman Türk toplumunda belirli sancılar doğuracağı şaşkıncı değildir. Zira Osmanlı medeniyeti öteden beri, Hristiyanlık ile beslenerek değil, İslamiyet ile âbâd olmuştur.

Batılılaşma kavramı ve muhtevası üzerindeki tartışmalar hâlihazırda da devam etmektedir. Bu kavramı bazı aydınlar modernleşme, yenileşme,

çağdaşlaşma, medeniyet değiştirme gibi ifadelerle karşılaşmışlardır. Son kertede, aydınlanmayla ilgili bir kavram kargaşası yaşandığını söylemek mümkündür. Türk tarihinde yenileşme ve aydınlanma, bir nevi rasyonalizasyon ile eş tutulmuş; aklın yüceltilmesi, onun eleştirel bakışa kapatılmasına sebep olmuştur. Batı medeniyetinin koşulsuz taklidinin Aydınlanma ile eş tutulması, Batılılaşma serüvenimizin temelini oluşturmuştur. Bu noktada da oryantalleşme meselesi gündeme gelmektedir.

Tanzimat döneminin karakteristik özelliği olan çağdaşlaşmanın insan hayatının her safhasına yayıldığı gözlemlenir. Yenilik, birey ve toplumun iç ve dış dünyasında değişik şekillerde kendini gösterir. Avrupai tarzda hayat arzusu ve muşeret kurallarının değişimi, azınlıklardan başlayarak toplumun üst katmanlarından halka doğru yayılır. Henüz Tanzimat'tan önce Avrupa -özellikle Fransız- modası İstanbul'da hayatın her alanına girer. Osmanlı aristokrasisindeki bu değişim, zamanla Batı taklidi bir yaşamı da beraberinde getirir. Mesela 1754'te İstanbul'a gelen Baron De Tott'un karısı, ziyaretine gittiği Üçüncü Ahmet'in kızının yaşadığı mekânın Fransız üslûbuyla döşendiğini hayretle izler (Barbarosoğlu, 1995: 110).

Tezâkir-i Cevdet ve Ma'ruzât adlı eserlerinde devrin siyasî, toplumsal ve ahlakî yapısından bahseden Cevdet Paşa, Kırım Muhaberesi sonrası İstanbul'da değişen yaşamı anlatır. Ahmet Hamdi Tanpınar, İstanbul'da başlayan debdebeli ve israflı hayatı tasvir eden Ahmet Cevdet Paşa'dan bu durumu şöyle aktarır: O, "Zengin Mısırlı paşa, bey ve hanımların eski başkente gelip yerleşmelerinin, alafranga yaşayış modalarının şehirli arasına girmesinde büyük tesiri olduğunu ve biraz sonra başlayan Kırım muharebesi dolayısıyla ecnebîlerle temas genişleyince bu cereyanın büsbütün genişlediğini söyler" (Tanpınar, 2003: 133).

2. Türk Romanında Kadın ve Batılılaşma

Toplumun her kademesini hızla kuşatan Batılılaşma çabasının edebiyattaki yansıması, Tanzimat döneminde başlayıp Servet-i Fünûn döneminde oldukça belirginleşmiştir. Tanzimat romanında toplumu bilinçlendirme vazifesini üstlenen romancılar, Batılılaşma konusunda doğru ve yanlış örnekler sunmuşlar, düşüncelerini roman kahramanları vasıtasıyla somutlaştırmışlardır. Servet-i Fünun döneminde ise aydın ve yazarların yönü tamamen Batı'ya dönmüş, geleneksel birikimden tamamen uzaklaşma yolu seçilmiştir. Bu noktada bireyin, öz değişimi ve hayatındaki yansımalarını ve bu tesirin hayat telakkisini değiştirerek çoğu kez gerçeklerden kopuk, bomboş vehimlere saplanmasını, öz varlığına ve dış dünyaya dair birtakım yanılgılara sevk edilmesini görürüz. Geleneksel birikimin reddi, gayelerin soyutlaşarak bir bakıma gerçeklikten kopuşuna ortam hazırlamıştır. Milli Mücadele romanında, milli bir şuur uyandırılmak istenmiş, alafranga tipler eleştirilmiş, düalizme işaret eden noktalardan bahsedilmiştir. İlk dönem Cumhuriyet romanında ise yeni kurulan ulus devletinin önemli sembollerinden birine dönüştürülen kadın, ideal kimliğiyle işlevsellik kazanarak öne çıkar.

Çalışmamızda Türk romanında kadın kahramanların Batılılaşma seyrini, “Alafranga Kadın” ve “Entelektüel Kadın” başlıkları altında takip etme yoluna gidilmiştir. Karşılaşılan roman şahıslarının olumlanan, idealleştirilen veya menfi görünümüleriyle eleştirilen yönleri ve bu yönlerin Batılılaşmayla ilişkileri, söz konusu ayrımı gerektirmiştir.

2.1. Alafranga Kadın

Tabir olarak Avrupaî tarz anlamına karşılık gelen alafrangalık, Batı'nın kullandığı *alaturka* kavramının zıddıdır. Tanzimat sonrasında değişimin geniş yelpazeli ve süratli oluşu, dikey bir açılımla yayılımı, Türk aydınının hâlihazırda bile devam eden trajedisi, alafrangalık kavramını öne çıkarmış ve bu kavramın kodlarına birçok anlam yüklemiştir. Batı'nın yaşadığı dönüşüm seyri, sosyo kültürel muhteviyatı, bilimsel birikimi, bütünsel bir bakışla değerlendirilip kendi öz varlığını tanıyarak ve mevcut durumunu değerlendirerek, Batı'ya ait birikimden uygun olanlarının analizini yapmak suretiyle -belirli alanlarda- bir değişim süreci yaşamak esas olmalıyken, oldukça sathi bir bakışla ve alelacele hareket edildiği görülmüştür. Bütün bunların edebiyata yansıyan yüzünü, -bilhassa türün imkânları dolayısıyla- romanda görmek mümkündür. Tanzimat romanından beri karşılaşılan kimlik problemiyle öne çıkan tipler, belirli bir kültürel mensubiyete aitlik sorunu yaşamışlardır. Tanzimat dönemi romanlarında biraz eleştirel, biraz temkinli yaklaşılan Batılılaşma konusu, Servet-i Fünûn döneminde net bir yakınlaşma ve koşulsuz kabulleniş ile karşımıza çıkar.

Edebiyatımızın ilk roman örneklerinde kültürel kimlik bunalımı yaşayan, iki uç arasında bocalayan, daha çok zahiri bir taklitle Batılı olmaya çalışan tipler görülmüş; bunun karşısı olarak da geleneksel kültürden kopmayarak Batı'yı tanımaya çalışan ideal tipler sunulmuştur. Tanzimat'tan sonraki süreçte de bu karşıtlığa yer verilmeye devam edilmiştir. Ancak zaman içerisinde yazarların konuya yaklaşımı tabiatıyla değişmeye başlamış; kahramanlar derinlik kazandıkça daha farklı portrelerle belirginleşmişlerdir. Buna bağlı olarak meseleye yeni bakışlar eklenmiş, türün edebi seyrinde belirli noktalarda olgunlaşma görülmüştür. Öte yandan Tanzimat aydınının gelenekleri ötelemeyen, Batı'ya karşı temkinli tavrı, Servet-i Fünun döneminde Türk kültürüne ve geleneksel birikime sırt çeviren, tamamen Batıya yaslanan bir tutum ile değişmiştir. Ardından gelen Milli Mücadele yıllarında ve sonrasındaki yeni devletin kurulma sürecinde, milli şuurun canlanmasına yönelik bir anlayış geliştirilmeye çalışılmıştır.

Tanzimat Dönemi itibarıyla eski hayat üslubundan sıyrılmaya ve bunun yerine modern yaşamın ikamesi gayreti, toplumun genelini etkilediği gibi Müslüman Türk kadınına da bir kimlik bunalımına itmiştir. Bu bağlamda karşılaşılan alafranga kişiler, ne Batıyı yeterince tanıyabilmiş, ne de kendi öz değerleriyle barışabilmişlerdir.

Felâtnun Bey ile Râkım Efendi romanının alafranga züppe tipi Felatun'un kız kardeşi Mihriban Hanım, ağabeyiyle benzer bir usulde, alafranga hayat

tarzıyla terbiye edilmeye gayret edilir. Mihriban Hanım, geleneksel hayata dair hiçbir unsura yakın olamadığı gibi Batılı bir duruş da sergileyemez. Dikiş nakış, oya işlerinden, yemek pişirmekten hazzetmez, bu işlerin seviyesiz olduğunu düşünür. Fakat kendisinin okuma yazmaya yahut musikiye de aşinalığı yoktur. Öksüzlüğün de etkisiyle tahsilini tamamlayamayan Mihriban Hanım, babasının tuttuğu piyano hocasından da faydalanamaz. Öyle ki hocasını bile şaşırtacak kadar piyanoda başarısızdır:

Sair kızlar gibi Mihriban Hanım oya yapmasını bilmez. Zira alafrangada oya yoktur. Kese çorap vesaire örmesini dahi bilmez. Çünkü onları modist kızları örer. Nakışı dahi onlar işler. Yapma çiçekler Beyoğlu'nda çok! Bunları yapmak için neye zahmete girsin? Çamaşır yıkamak, ütölemek hizmetkârların ve yemek pişirmek dahi aşçının işidir. Hatta kendi başını taramak bile alafranga olmayıp mahsusan perükâr karı gelir tarar (Ahmet Mithat Efendi, 2000: 9).

Romanda Felâtun Bey, geleneksel tarzdaki kızlardan hoşlanmaz. O, piyanodan, Fransızcadan anlamayan kadınları hakir görür. Alafranga kadınlara neden iltifat ettiğini ise Türk kadınları ile mukayese yoluyla şöyle ifade eder:

-Neye yarar o Türk karısı ki, tavrından, azametinden geçilmez. Güya nîm handesiyle, insanı ihyâ edecekmiş gibi, bunu dahi ketm ü imsâk ederek çehresinden düşen bin parça olur. Şakası lezzetsiz. Bilirsin ya a kardeş, bilirsin ya!... Ama bir cariye al. Artık bizim gibi serbest, hür adamlar bir esirden ne lezzet alabilir? (Ahmet Mithat Efendi, 2000: 74).

Halide Edip, alafranga kadınları tafsilatlı bir eğitim almamış veya malumatını sindirememiş, eğlenceye, müziğe meraklı fakat okumayı pek sevememiş, süslerine pek düşkün tipler olarak öne çıkarır. Fakat *Ateşten Gömlek* romanı itibariyle tavrını sertleştirerek, bu kadınların bomboş, yozlaşmış, idraksiz tipler olarak topluma hiçbir yarar sağlamadıkları yönünde bir tutum benimser. İşgalden sonraki yıllarda faaliyetleriyle öne çıkan İstanbullu hanımlar, farklı gruplar oluşturmuşlardır. *Ateşten Gömlek* romanında bu kadınlardan en meşhuru ve itibar edileni, ittihatçılara düşman Salime Hanım'dır. Çevresinde kendisine bağlı birçok kadın vardır. Onun temsil ettiği kitle, İngiliz mandasının ihtiraslı savunucusudur. Salime Hanım'dan anlatıcının bakışıyla şöyle bahsedilir:

Pembe, keskin hatlı bir yüzü vardır; muntazam açık kanatlı burnu daima etrafında üstüne atılacak hafif kalpli ittihatçı kadın avı koklar. Kendisi şiddetle ve samimiyetle ittihatçı düşmanıdır. Bu ihtirasında bazen insanî bir samimiyet vardır. Vapurda, salonda, her yerde aynı facia tavrıyla konuşur (Adivar, 2003:18).

Yazarın bu tutumu, Milli Mücadele esnasında millî şurardan uzak olup alafrangalığın sığ sularında boğulmuş, bencil kadınların varlığından duyduğu rahatsızlığa dayanır.

Ateşten Gömlek'teki alafranga kadınlar için lisan bilmemek cehalet göstergesidir. Öyle ki Şişli hanımlarından meşhur Salime Hanım'a göre Fransızca veya İngilizce bilmeyen bir kadının kıymeti hiç hükmündedir. O, bundan dolayı Milli mücadele ruhunu taşıyan Ayşe'yi sıradan, önemsiz bir kadın olarak görür. Salime Hanım'ın mağrurluğu, başkalarını değerli görmemesine ve merhametsizliğe yol açmıştır.

Tanzimat'tan itibaren süregelen Batı'nın yararlı birikimini takip ederek kendimize uyarlama ve kendi öz kimliğimizi muhafaza ederek ilerleme fikri, birçok yazar tarafından ileri sürülmüş ve bu minvalde romanlar kurgulanmıştır. Bu bağlamda Yakup Kadri'nin eserleri de dikkate değer örnekler içerir. Yazarın yayınlanan ilk romanı

Kıralık Konak'ta imparatorluk başkentinden bir çöküş dekoru önünde cemiyet hayatında hissedilen zihinsel sancuları, kuşakların birbirleriyle yaşadığı çatışmayı; Batılılaşma sürecindeki yanlış telakkileri ve bunun neticesindeki kimlik kaybını ve bunun trajik hikâyesini okuruz. Buradaki çatışmanın kurgusu, alafrangalık üzerinden ilerler. Geleneksel toplum kültürüyle biçimlenen hayat üslûbu ve Batı'dan devşirme, taklide dayanan bir sefahat yaşamı Naim Efendi'nin konağı merkezinde karşı karşıya getirilmiştir. Geleneksel birikime dayanan muhteviyat, Naim Efendi'nin şahsında, yaşayışında, fikirlerinde ve mekân bağlamında konakta görülür. Bütün ışıltısıyla dikkate sunulan asrî hayat zevk ve anlayışı, kısmi olarak yine bu konağa sığdırılma gayretinde olunur ki, kurgunun ana çizgisini sarmalayan çatışmalar aynı mekân zemininde belirginleştirilmiştir.

Yakup Kadri Seniha'nın temsilcisi olduğu üçüncü nesli genişleterek, konakta tertip edilen çay partilerinde kumara veya piyanoya dalan insanları anlatır. Bu grup, Beyoğlu gibi dönemin muhtelif eğlence mekânlarında geceleyen, hayata ilişkin ciddi bir kanaat geliştirmekten çok uzak duran, topluma mesafeli ve sefih hayatın tatlılarıyla mahmurlaşmış bir vaziyette ömür tüketen bir kitledir. Romanda çatışmanın düğüm noktasını oluşturan ve üçüncü neslin temsili olarak öne çıkan Seniha, dönemin alafranga eğilimlerini, düşünce ve zevklerini bütünüyle yansıtır. Öte yandan Tanzimat dönemi itibarıyla alafrangalığıyla tanıtılan birçok roman kahramanından bahsetmek mümkündür. Lakin dışı kapalı olan Osmanlı toplumunda alafrangalığın tezahürünü, ilk olarak daha ziyade erkek roman kişileri veya gayrimüslim kadınlar üzerinden okuruz. Sonraki süreçte alafrangalığın ve yanlış Batılılaşmanın kadın kimliğindeki tesirleri daha ayrıntılı olarak ifade bulur. Bihter, Ferhunde, Seniha gibi roman kişileri modernleşme sürecinde birçok sıkıntıyla yüzleşen bir toplumun, kendi muhitlerinde sivrilmiş ve aitlik sorunu yaşayan kadınlarıdır.

Seniha, kültürü, bakış açısı, tutum ve davranışları, giyim kuşamı, eğlence ve sefahate düşkünlüğü, dost ve ahbabıyla tam manasıyla alafranga bir genç kız portresinin içini doldurur. Batılılaşma serüvenindeki ikinci nesle mensup olması, Seniha'yı babası Servet Bey ve neslinden ayırır. Avrupaî görünmek, hatta Avrupa'ya gidip orada bir hayat sürebilmek gayesiyle dolup taşan

Seniha'da Doğululara has bir emare bulmak muhaldir. Nitekim bir süreliğine Avrupa'ya kaçan Seniha, konakta kalmaya devam etseydi intihara doğru sürükleneceğini ifade eder.

Toplumsal değer yargıları, Seniha'yı düşündürecek ya da yönlendirecek bir tesir oluşturmaya muktedir değildir. Oldukça rahat bir ortamda yetiştirilmiştir, kararlarını bizzat kendi iradesiyle verir. O, Müslümanlıktan ve Türklükten nefret eden redingot devrinden Servet Bey'in kızıdır. Servet Bey, modernleşme dönemindeki ikinci nesle mensup, alafrangalığı züppelikle karışan bir tiptir. Dahası Seniha'nın terbiyesinde, yetişmesinde dedesi Naim Efendi haricinde etrafındaki hemen herkes bu meşreptendir. Ne var ki Seniha dedesiyle hiç anlaşamadığı gibi, fikirlerini, davranışlarını gülünç olarak değerlendirdiği babası Servet Bey ile de çatışma halindedir. Hâl böyle olunca konakta kendisine huzurlu bir yaşam alanı bulmak imkânsız hale gelmektedir.

XVIII. asır itibarıyla Türk toplum hayatının seyrini yakinen etkileyen yeni medeniyet dairesine dâhil olma hadisesi, Tanzimat'ın ilanıyla oldukça belirginleşmiş, Meşrutiyet dönemiyle de toplumdaki yansımalarını arttırmıştır. Meşrutiyet'ten sonra geleneksel hayat ve kültürün devamlılığını arzu edenler ile Batılılaşmanın eşiğinde esaslı bir değişimden yana olup, deyim yerindeyse redd-i miras eğilimindekiler arasındaki uyumsuzluğun izleri hissedilir derecede artmıştır. Bu reddi birçok cepheden yaşayıp bir kendilik karmaşasıyla karşılaşanlar, ruhi buhranlar geçirmekten kurtulamamışlardır. Seniha'nın on dördünden beri beliren kaçmak, kurtulmak arzusu, dışa olan meyli esasen kendinden bir kaçışın somutlaması olarak düşünülebilir. O, geleneğin sembolik bir yapısı olan konaktan kaçmak isterken, geçmişe ait bütün köklerini de kesmek, benliğini reddetmek arzusundadır. Konakta düzenlediği eğlenceler, Avrupai tarzdaki yaşam tarzı, giyim kuşamı ona bir türlü yeterli gelmez. Hiçbir şekilde tatmin olamayan Seniha'nın içine düştüğü cendere, kimlik sorununun girdabıdır.

Geleneğe ait olan her şeyin ve kültürel birikimin reddi, bunların yerine ikame edilmeye çalışılan anlayışların ya da üslupların varlığına rağmen bir boşluğa sebep olur. Bu yeni anlayış ve değerler de belirli safhalardan geçmemiş, içselleştirilmemiş olup taklide dayandığından, geleneği ve değerleri reddeden modern insan boşluk, sıkıntı, anlamsızlık içine düşmekten kurtulamaz. *Kıralık Konak*'ta geleneksel değerlerin reddinin en somut şeklini, yeni neslin temsilcisi Seniha ile Osmanlı terbiyesiyle yetişmiş Naim Efendi arasındaki çatışmada görürüz. Harem selam usulüyle büyümüş Naim Efendi, torununun Faik Bey ile oldukça samimi, sınır tanımayan münasebetine tahammül edemez. Genç kız, Büyükkada'da halasının evinde banyo kıyafetleriyle sevgilisiyle denize gider. Yine Faik Bey'le rahat edebilmek için Taksim mevkiinde ev kiralarlar. Bu arada çiftin dedikoduları çevrede yayılır. Seniha, model aldığı Avrupalı kadınların ve alafranga muhitinin etkisiyle ilişkisinin bilinmesinden bile çekinmeyecek kadar rahattır. Dahası Seniha'nın, evliliği de özgürlük önündeki bir engel olarak görmesi dedesiyle konuşmasına şöyle yansır: *"ben mutlaka kendi hayatımı yaşamak istiyorum. İşte bunun içindir ki, sevdiğim bir adamı kendime hayat*

yoldaşı yapmaktan çekiniyorum; zira bütün hazlarımda, zevklerimde, keder ve heyecanlarımda tamamıyla yalnız kalmak tamamıyla benliğimi muhafaza etmek emelimdeyim” (Karaosmanoğlu, 2014:110). Öte yandan Servet Bey, kızının ilişkisini hoş karşılar, kayınpederi Naim Efendi’yi gericilikle itham eder. Seniha’nın özgürlük, serbestlik arzusu, esasında kendisini çelişkili bir yola iter. Arayış içine girerek zengin ve Avrupalı bir erkeğin kaydına bağlanmak ister. Onun, giderlerini karşılayacak bir adamla ilişki kurması, evlenme vaadiyle oyalanıp terk edilmesi ve ardından başka bir erkeğe alaka duyması hep bu kayıtlı özgürlüğün serüvenleridir.

Sodom ve Gomore romanında alafrangalık meselesi Leylâ ve onun şahsındaki diğer kadınlar üzerinden değerlendirilir. O, zengin, Batı mukallidi bir çevreye ve aileye mensuptur. Dahası mütareke yıllarında İstanbul işgal altındayken işgalci İngiliz askerleriyle ahlak dışı ilişkiler kuracak kadar düşmüş ve yoz bir hâdedir. Leyla dayısının oğlu Necdet ile nişanlı olsa da İngiliz subayı Jackson Read ile de yakinen bir dostluğu vardır. Necdet’in ülkenin durumu hakkındaki düşünceleri nişanlısından ve bulunduğu çevreden daha farklıdır. O, diğerlerinin küçümsediği Kuva-yı Milliye’yi desteklemekte, içinde bulunulan ahvale üzülmemektedir. Ne var ki edilgen kişiliği ve şahsi duruşunu kuvvetlendirememesi gibi sebeplerle kararsız, hoşnutsuz bir hâlde yaşamaya devam eder. Leyla’nın bazı tutum ve davranışlarını beğenmemesine, onaylamamasına rağmen duygularına hâkim olamayan Necdet, ülkenin kurtuluşu için harekete geçmek gerektiğini düşünse de bunları fiiliyata geçiremez. Öyle ki nişanlısının işgalci bir subayla arkadaşlığını ilerletmesine sessiz kalan Necdet, bir gün Major Will’in yalısındaki eğlencede, onu yine aynı subayla samimi bir şekilde görerek dayanamaz ve Leyla’dan uzaklaşmaya karar kılar. Fakat bir zaman geçtikten sonra Leyla, evlilik konusunda ısrar etmek üzere Necdet ile bir araya gelir. Leyla, artık nişanlılık sürecinin uzadığı, ilişkilerine bir yön vererek evlenmenin doğru olacağı yönünde ısrar etse de, Necdet buna yanaşmaz. Necdet’in bu tutumuyla genç kadın, yabancı subaylarla, zengin adamlarla alâkasını artırır. Böylece her geçen gün bataklığa biraz daha saplanan Leyla, etrafındaki alafranga kişilerin, hatta Read’in dahi hoş görmediği kimselerle dolaşmaya başlar. Necdet şahit olduğu bu ileri seviyedeki hafifmeşrep hâller ve ahlaki sükût karşısında duygularını tartmaya, kendini suçlamaya devam eder. Leyla, İngilizlerden nefret eden nişanlısına, kendisini şöyle müdafaa eder:

Sen de “klik”e girsen, göreceksin ki, aramızda basit “mondanite” gereklerini aşan hiçbir şey yoktur... Bu kadarını da yapmaya gelince, doğrusunu söyleyeyim, Neciciğim, elimde değil; eğlenmek istiyorum. Bu benim yaşımın hakkıdır. Sonra... sonra, biliyorsun, babamın her işi yabancılarıdır. Bu muhitteki bağlarını devam ettirmek onun için bir parça da geçim meselesidir. Bu hususta kendisine nasıl karşı koyabilirim? Günün birinde kendi evimiz olduğu vakit istediğimizi kabul ederiz, istemediğimizi etmeyiz. Fakat şimdi, seçme veya red hakkı bende değildir (Karaosmanoğlu, 2002:73).

Öte yandan Leyla, Seniha'ya nazaran daha yoz, daha alafranga ve ahlaki düşkünlüğü daha şiddetlidir. Geçen zaman, modernleşme döneminde alafranga hayat üslûbunu iyice belirginleştirmiş, ahlaki çözülmeyi hızlandırmıştır. Kimlik bunalımı süreci kendiliğini reddetmeye kadar varmış, başka bir hüviyete bürünmeyi beraberinde getirmiştir. Leyla'nın yakın ahbablık ettiği yabancı subayların, kendisini diğer Avrupalı kadınlarla bir tutması, böylesine bir reddin ve bürünmenin tezahürüdür. Jackson Read'a göre Leyla, İngiliz kültür ve geleneğine oldukça yakındır.

Bundan başka Leyla'nın bir dakikalık boş ve rahat zamanı yoktu ki, kalbinin hareketlerini incelemeye ve çözümlenmeye ve kendini dinlemeye ve kendini sormaya fırsat ve imkân bulabilirdi! Akşam çayları, sabah gezintilerini, sabah gezintileri gece eğlencelerini takip ediyor ve bu arada Necdet'le o ihtiraslı buluşmaları da hesaba katmak lazım geliyordu. Genç kız adeta bir sıtma nöbeti içinde yaşıyor gibiydi. Bu nöbet onun kişiliğine on Leyla kuvvetinde bir duygulanma ve heyecanlanma gücü katmıştı. Necdet'le olan gizli ve ateşli bağlarında başka bir zevk, Jackson Read'le devam eden İngiliz işi hafif ve zarif flörtlerinde başka bir zevk ve "mandonite" başarılarını herkesin gözü önünde bir sermekte başka bir zevk duyuyor, erkekler tarafından kıskanıldıkça daha havaî, daha şuh oluyordu (Karaosmanoğlu, 2002: 87).

Mütareke döneminin İstanbul'unda ahlaki sükût yaşayan, düşmüş konumdaki Türklerin tablosu Necdet'i karamsarlığa iter. Bu tablolarından birini Necdet şöyle müşahede eder: Bacaklarını kaybetmiş bir gazi tramvayda ilerlemeğe çalışırken, bir İngiliz askeriyile birlikte hafifmeşrep bir Türk kıızı, kendilerine yer ararlar. O sırada kız, Türk askerinin yerdeki eline basar. Genç kız o derece vicdani bir yozluk içerisindedir ki, üzölmek ya da yardımcı olmak şöyle dursun, bu vaziyetteki insanların tramvaya binmesini yadırgar. Necdet ise bu gördükleri karşısında oldukça etkilenir, kalkıp müdahale etmek istese de buna muvaffak olamaz. O, gözlerinden akan birkaç damla yaş ile donar kalır.

Leyla, etrafındaki kadınlar tarafından kıskanılarak davetlere çağırılmamaya başlanır. Bu *monden* çevrede itibarını kaybeden Leyla, bir yemek daveti düzenlese de davete katılım gerçekleşmez. Bunu kabullenemeyip öfkelenen Leyla sinir krizleri geçirir ve hastalanır. Bunun üzerine doktorun Avrupa seyahati tavsiyesini maddi sıkıntı yaşayan babası üstlenemez. Necdet yardım ederek bu seyahati karşılar. Leyla seyahatten döndüğünde mütareke dönemi sona ermiş, Milli Mücadele galibiyet ile sonuçlanmış, işgal birlikleri geri çekilmek durumunda kalmışlardır. Türk milleti büyük bir zafer kazanmıştır. Necdet bu zaferin mutluluğuyla, altında ezildiği yüklerden kurtulmuş, rahatlamıştır. Romanın sonunda Necdet'in Leyla ile olan son sahnesi, genç adamın birtakım yaşantılar sonucunda hissiyatının nasıl değiştiğinin göstergesidir. Elbette o zor dönemde Leyla'nın sergilediği şuuruz tutum ve ahlaksızlıklar, genç adamın aşkını çoktan bitirmiştir.

Sodom ve Gomore romanı, ismini Hz. Lut'un kıssasından almış, muhteviyatında edep dışı hâllerin uç noktalara vardığını bu isimle imlemiştir. İşgalci askerlerin dikkatini çekmeye çalışan Azize Hanım, evli olduğu halde bir Fransız ile ahlak dışı ilişki kurar. Yine eşini aldatanlardan biri de Şehnaz Sultan'dır. Kolej öğrencisi Nermin de, Amerikan basınında görevli bir kadın olan Fanny Moore ile lezbiyen birliktelik kurar. Major Will'in Yeniköy'deki lüks yalısı da bu çevrenin düzenlediği türlü eğlencelere, ahlak dışı sahnelere ve sefahat hayatının kirli yüzüne tanıklık eder.

Romanda başkahraman Leyla'nın muhitindeki kadınlardan biri de Azize Hanım'dır. O, baloların, davetlerin müdavimi, her ortamda kendisine bir âşık bulmak isteyen, evli bir kadındır. Captain Marlow isminde yabancı birinde bulduğunu sandığı aşk, kocasının da eklemesiyle farklı yöne evrilir. Romana ismini veren Hz. Lut'un kıssasına bir gönderme olarak okunabilen bu ahlak dışı vaziyetler, o monden çevrede normal görülmeye başlanır. Atıf Bey ile Captain Marlow bu tarz bir münasebete başlamışken Azize Hanım da Fransız bir deniz subayıyla görüşmeye başlar. Ancak kısa bir müddet sonra Milli Mücadele zaferle neticelenir ve genç kadın da Fransız zabitten ayrılır.

Bir paşa karısı olan, padişahın yeğenlerinden Şehnaz Sultan da Captain G. Jackson Read ile gizli bir beraberlik yaşar. Rastlantı sonucu tanışıp görüşmeye başlayan ikili, beraberliklerini ilerletirler. Jackson Read'ın gözünde Şehnaz Sultan akıllı olmadığı gibi, hayvan benzetmeleriyle küçümsenerek tasvir edilir: "Güzel olduğu kadar akıllı değildir. Beyni henüz tabii gelişimini bitirmemiş gibidir. Tamamıyla enstriktif (içgüdüsel) bir mahlûk... Konuşması bir kuşun cıvıltılarına ve hareketleri bir kedinin kıvıldaşlarına benziyor" (Karaosmanoğlu, 2002: 156). Bu küçük düşürücü bakış, esasen alafrangalıkta sınır tanımadan başkalaşan bir insanın, Batılı birinin nazarıyla da ne kadar itibarsızlaştığını gösterir.

Böylesine bir ahlaki, vicdani sükût yaşayan, "pisliğe bulaşmış" bir kesim elbette Türk toplumunun genelini temsil etmez. Yazar bu kesim içerisinde olup onlara öğreterek bakan Necdet vasıtasıyla bu bozulmuş insanların dışında temiz, namuslu, fedakâr, alını açık, başı dik bir millet olduğunu da ifade eder. Bir gün bir davetteyken şehrin öte kıyılarına izlemek için yalnız başına bir kenara çekilen Necdet, milletin esas yüzünü yansıtan güzel insanları tasavvur eder. Uzaktaki o kadınlar Leyla'ya, Nermin'e, Azize Hanım'a veya Madam Jimson'a benzemezler. Onlar, eşlerini savaşa uğurlamış, bebeklerinin beşiğini sallarken vatan için hayır duası eden iffetli kadınlardır. Bedenlerini Allah'ın emaneti bilip koruyan kızlar, bütün müşfikliğiyle nurlu nineler, vatanla ilgili güzel haberleri yazan gazete parçalarını göğsünde taşıyıp halka iletmeği kendine farz addeden, temiz yürekli yoksul insanlar... Romanın çizdiği karamsar atmosfer, Necdet'in aklından geçen bu düşünceler ile bir nebze değişmiştir.

Reşat Nuri'nin *Yaprak Dökümü* (1930) romanı, Osmanlı'nın son seneleri, değişimler, Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele, ve Cumhuriyet'in ilk yılları döneminde geçiş sürecinin sancılarını, Batılılaşmayı yanlış yorumlayan bireyin hayata bakışını ve yaşam biçimini şekillendiren temel çizgileri sorgular.

Dönemin alafranga hayat tarzının eleştirisi ve geleneksel değerlerin çözülüşü, toplumun en küçük birimi olan aile kurumu merkezinde dikkatlere sunulur. Geleneksel Osmanlı terbiyesiyle yetişmiş Ali Rıza Bey'in ortanca kızları Leyla ve Necla ile gelini Ferhunde, yozlaşmış asrî kadın tipini modellerler. Onların hayat tasavvuru ciddi ve selim kaynaklardan beslenmez. Hayatın anlamını giyinip süslenmek, gezip eğlenmek mesabesinde görürler. Leyla ve Necla, havai istekleri, eğlenceleri, bencilce tüketimleri ve harcamalarıyla aile ekonomisini sarsar; ahlak dışı tutumlarıyla aile şerefini zedelerler. Kızların lüks düşkünlüklerine, gereksiz meşguliyetlerine bütçe yetişmez. Günden güne artan sefalete, değerlerin hızla yitimi eşlik eder. Nihayetinde *Yaprak Dökümü*nden geriye ironik bir gevşeme hâli kalır.

Ali Rıza Bey'in ihtimamla yetiştirdiği oğlu Şevket, henüz yirmi bir yaşlarında dürüst, ahlaklı, toy bir genç iken, ailesinin memnuniyetiyle bir bankada işe başlar. Artık Ali Rıza Bey, güvendiği oğluna bilhassa geçim konusunda ailenin sorumluluğunu devretmiştir. Kısa bir süre sonra Şevket, bankada daktilo memurluğu yapan ve evli olan Ferhunde ile yakınlaşır. Aralarında başlayan gizli aşkın anlaşılmasıyla kocası tarafından boşanan Ferhunde, Şevket ile evlenmek için baskı yapar ve onu intiharla tehdit eder. Ali Rıza Bey, ilkin bu evliliğe sertçe karşı çıksa da karısının namus temizleme yönündeki ikna çabalarından sonra, bu fikri kabullenmek durumunda kalır. Ferhunde hoppa, hafifmeşrep, kurnaz, hesaplı bir kadın olarak eve gelin gelir gelmez kontrolü eline almaya çalışır. O, Leyla ve Necla ile beraber evde çay partileri ve eğlenceler düzenler. Eğlence masrafları giderek artmaya başlar. Çevrede gösterişli bir intiba uyandırma ihtirası, modaya ayak uydurma, davetlerde öne çıkma isteği gibi yönelimler, asrın gereklerine uyum olarak yorumlanır. Leyla, Necla ve yengeleri Ferhunde, haftada iki akşam davet düzenler, iki üç akşam da arkadaşlarının davetlerine katılırlar. Kendilerini başkalarıyla kıyaslayıp ailelerinin hayat tarzını, imkânlarını eski bularak beğenmez, Avrupalı hayatlara özenirler. Canlı, şaşıklı, hareketli, serbest ve Batılı bir hayat tarzının hasretini çekerken evde huzursuzluğa ve çatışmaya sebep olurlar. Onlar, çalışarak bir şeyler elde etme, üretebilme, var olana kanaat gösterebilme gibi amaçlardan oldukça uzak oldukları gibi; namus, şeref, ahlak, erdem gibi değerlere de yabancılaşmışlardır. Oysa Ali Rıza Bey, kızlarını kapalı ortamda, evde yetiştirmiş, dışarıya çıkmalarına müsaade etmemiştir. Hatta kızların herkesle rastgele arkadaşlık etmeleri yıllarca kısıtlanmıştır. Evde ise istedikleri her şey temine çalışılmıştır. Ne var ki, Leyla ve Necla ilerleyen zamanlarda başka kızların gönüllerince gezip eğlenmelerini kıstas göstererek ev hayatından bunaldıklarını ifade ederler. Monden hayat arzusuyla evde bir çatışmaya sebep olan kızlar, babalarının bütçesini sarstıkları gibi doyum da yaşayamazlar. Ailenin en zaruri ihtiyaçlarını karşılayamadığı, evde tencere bile kaynamadığı günlerin çoğaldığı, kavgaların ayyuka çıktığı günler geldiğinde, hâlâ çay davetleri verilmesi ve bütün bu sorunların unutulup hazırlıkların yapılması ve şen kahkahaların duyulması, bir karşıtlık olarak kendini gösterir. Leyla, Necla ve yengeleri Ferhunde, içinde buldukları durumun vehâmetini, danslarda, balolarda tamamen unuttur, kendilerini eğlenmeye teslim ederler:

Değerlendirdiğimiz romanlarda rastlanılan alafranga kadınlar, modernleşmenin yüzeysel bir taklit ile mümkün olabileceği yönünde hareket ederler. Yeni hayat tarzının gereklerini yerine getirdikçe, geleneksel hayat üslubunu benimseyen önceki kuşakla ya da bizzat bu değerlerle bir çatışma yaşayan bu kahramanlar, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e doğru ilerleyen süreçte temsil suretlerini kuvvetlendirirler.

2.2. Entelektüel Kadın

Kavram olarak modern dönemde gündeme geldiği bilinen entelektüellik, toplumun bilim, felsefe, din, siyaset ve fikir dünyasıyla ilgilenen kesimi tavsif eder (Tokat, 2017: 12).

İlk kadın romancımız olarak bilinen Fatma Aliye Hanım, modernleşmenin sembolü olarak görülen kadın meselelerine, İslam'dan ve geleneklerden beslenen bir kadın yazar nazarıyla eğilir. O, bu yaklaşımla kadına dair eğitim, istihdam, evlilik, çok eşlilik ve İslam'da kadın hakları gibi konuları değerlendirmiştir. Onun ideal kadın tasavvuru iffetli, iradeli, donanımlı ve münevver olma gibi vasıflarla şekillenir. Buna göre Müslüman kimliğini muhafaza eden kadın, Batı'nın zihni terakkisini kendi öz değerlerinin süzgecinden geçirerek içselleştirebilmelidir. "Oryantalist bakış açısına hemen her eserinde karşı çıkan Fatma Aliye, Batı ve Doğunun üstün yanlarının mezcedilmesinden doğan yeni bir Türk kadınının hayalini kurmuştur" (Demir, 2013: 1061). Dönemin diğer aydınları gibi kadının konumunu, hak ve sorumluluklarını anlatan Fatma Aliye Hanım, her hususta olduğu gibi kadına ilişkin hususlarda da İslam şair ve kaidelerinin referans alınması gerektiğini savunmuştur. Bazı kesimlerin bu yöndeki sorgulamalarını da gerek makalelerinde açıklayarak, gerek kurgusal eserlerinde örneklendirerek cevaplandırır. Nisvan-ı İslam adlı eseri, yazarın Tercüman-ı Hakikat gazetesinde tefrika edilen bu bağlamdaki yazılarından müteşekkildir.

Muhâdarât (1892) adlı romanda ismiyle müsemma kahraman Fâzıla etrafında gelişen olaylar, dönemin Osmanlı toplumunu bilinçlendirme amacına yönelik esasların belirlenmesi noktasında mühimdir. Fâzıla'nın küçük yaşta annesini kaybetmesi ve safdilliliğiyle öne çıkan babası Sâi Bey'in kötü bir kadınla evlenmesi ile yaşanan bazı sancılar, kahramanın olgunluk, irade, ihtiyat, öngörü gibi özelliklerle beliren kadın kimliğinin teşekkülünde etkili olmuştur. Bunun yanında kendisini yetiştirmesi ve öz benlik bilinciyle modern anlayışın terkindeki başarısı, kahramanı ideal kadın olarak öne çıkarır.

Halide Edip'in çizdiği ve yeni dönemde entelektüel kadın tipinin özelliklerini ve bir bakıma trajedisini şahsında somutlaştıran Handan karakteri, çeşitli açılardan öne çıkar. O, mevcut beklentiler ışığında zihni değişimini sağlamış yeni kadın tipidir. Fakat değişmekte olan toplumsal düzen içerisinde kimliğini bir yere oturtamayışın verdiği sancıyla çırpınırken, bedbaht bir ömrü böylece hüznüyle noktalamış olur. Handan'ın trajedisi, anlaşılamaması ve kadınlarla yakınlaşamayışı; mevcut düzende kendini ifade edemeyişi ve harekete geçemeyişi; içindeki kadınsı yüzün arzuladığı sevilme, şefkat

görmek, sığınmak ve beğenilmek iştiağının eşi nezdinde mukabele görmeyişi; aşk-ahlak çatışmasında duygularını bastırmak durumunda kalışı gibi mevzuların kıskacında sıkışması ile ortaya çıkar. Bütün bunlar, nihayetinde onu fiziksel manada da çökertir.

Handan'ın genç kızlık dönemi, azim ve gayretiyle kendisini yetiştirdiği, etkin olarak hayatında söz sahibi olduğu bir süreçtir. O, diğer genç kızlardan farklı olduğu için annesini kaygılandırır. Kızının bitmek tükenmek bilmeyen öğrenme iştiağı, sürekli farklı hocalardan dersler alması ve sair kızların ilgilendikleri konulardan uzak oluşu, annesi Sabire Hanım'ı tedirgin eder:

- Handan'ın Nâzım'dan bu yaz ders alması kararlaşıyor gibi. Sabire, ne dersin Handan'ın tahsiline?
- Şimdilik pek münasip değil. Artık ettiğimiz masraf yetişmez mi? Hem Handan'ın bildikleri de yetişir.
- Türk edebiyatı bilmiyormuş. Ben de bilmem ya, Nâzım söylüyor.
- Bilmiyorsa bilmiyor, Nâzım'a ne (Adivar, 2008: 64, 65).

Sabire Hanım geleneksel terbiyeyle yetişmiş bir kadın olduğu için genç bir kızın bir an evvel yuva kurması gerektiğini düşünür. Kızının fiziksel güzelliğiyle değil, kültürel donanımıyla, eğitimiyle öne çıkması, bu kaygının asıl sebebidir. Bu bağlamda dönemin yerleşik bir zihniyetini veya eski bir bakışını görmek mümkündür. Annesi, kızına yönelik değerlendirmesini açıkça söyler: "Kızın bir erkekten çok akıllı olduğuna kuşkum yok, onda eksik olan akıl değil ki. Zaten hep bu başka kızlara benzemeyen halleri, onu evde bırakacak diye korkuyorum. Bu delilikleri affettirecek kadar bari güzel olsa!" (Adivar, 2008: 60, 61). Bu yaklaşım, genç bir kıza güzelliği, ahlakı ev işlerinde mahareti gibi ölçütler nispetinde kıymet verir. Oysa Handan'ın şahsiyeti, etrafındaki diğer kızların nitelikleriyle daha çok netleşmektedir. Kendisiyle önceleri aynı doğrultuda eğitim alan kuzeni Neriman, kitaplardan, kültürel sohbetlerden ve toplumsal mevzulardan oldukça bunalır. Neriman ve onun şahsındaki diğer kadınlar, Batılılaşmayı yüzeysel bir boyutta yaşamışlar, daha ziyade sinema, eğlence ve müzikle belirli ölçülerde ilgilenmişlerdir.

Meşrutiyet'in ardından memlekete yeni dönen ve ihtilâlciliğiyle öne çıkan Nâzım, Handan'dan oldukça etkilenir. Nâzım'ın bu hisleri karşılıksız değildir. Handan da onun idealistliğinden, şahsiyetinden ve birikiminden etkilenir. Handan'ı yetiştirmek, donanımını ziyadeleştirmek isteyen Nâzım, nihayetinde onu davasının bir yoldaşı olarak görmeği arzu eder. Bu amaca dönük olarak genç adam, Handan'a evlenme teklif eder. Nâzım'ın evlenme teklifi karşısında iç dünyasında bir sınanma yaşar Handan. Bu sınanma bir erkeğin nazarından kendisini görmek ile başlar. Evet, Handan Nâzım'ı kendisine münasip bir eş adayı olarak görür. Fakat karşı tarafın nezdinde kendi konumunu tayin etmek ister. Kendisinin yalnızca bir dava arkadaşı olarak konumlandığını, sadece fikirlerinin, donanımının önemsendiğini düşünerek bu teklifi reddeder. Bu teklifte kadınlığına mahsus bir yanının okşanmasını beklediği için de hayal kırıklığına uğrar. Zira beğenilmek, sevmek, şefkat görmek gibi ihtiyaçlar, idealist bir kadının da beklentisidir. Halide Edip yeni

dönemin modern kadınının sosyal kimliğinin yanında, kendine özgü varlığının da devamının gerekliliğini hatırlatır.

Kendisi de ifade ettiği üzere kadınlığa mahsus güzellikten nasibini pek alamayan Handan, daha farklı bir cazipliğe sahiptir. Bu cezbedici güç, fiziksel özelliklerden değil, bilgiye ve öğrenmeye olan tutkusundan ve duruşundan beslenir. Devrin hâkim zihniyetinin kadından beklediği de tam olarak budur; öğrenme iştiyakı. Modern kadının kimliği bu entelektüel merak ile şekillenmelidir. Modern kadınların idealleştirilmiş tipi, Batı'nın kültürel, sanatsal birikimine hâkim; Batılılaşmayı yüzeysel, taklide dayalı tutumlardan ayırt eden; malumatını içselleştirme sürecinden geçiren; etrafındaki meselelere duyarlı, dış dünyaya açık kadındır. Buna karşın Neriman oldukça alımlı ve güzel bir kadın olarak çizilmiştir. Ancak o, entelektüel meraka sahip değildir. Bu karşıtlık, entelektüel-alafranga kadın uçlarının zahirdeki hâli olarak düşünülebilir.

Diğer hemcinslerinin heyecanla alâkadar olduğu işler, Handan'ın ilgisini celp etmez. O, akranlarından ziyade babasının dostlarıyla hasbihal eder. Hâl böyle olunca, toplumun kendisine yüklediği sorumluluklar ve roller ile çatışma yaşar.

Öte yandan genç kadın evlendikten sonra eşiyile yaşadığı problemler altında da ezilir. Kıymet bilmez, aldatan, kaba bir adama evliliğin devamını önemseydiği için tahammül etmek durumunda kalır. Sadakate inanan Handan, herkesin beğenisini toplayan entelektüel birikimine, güçlü duruşuna rağmen boşanmayı düşünmez, aile kurumunun sürekliliğinden yanadır. Bu karar, bir kadın olarak evleneceği erkeği özgürce seçmek, sonrasında yaşanabilecek sıkıntıları da bizzat omuzlayabilmek, bir nevi tercihinin sorumluluğunu alabilmek anlamında da yorumlanabilir. Handan'ın eş seçimindeki etkin tavrı, evliliğindeki problemlere sabretmesini beraberinde getirmiştir.

Handan dönemin değişim seyrindeki kadın tipini temsil eder. Dönüşme süreci belirli noktalarda sancılıdır. Toplum böyle bir dönüşümü henüz yaşamamıştır. Kadın, bir kimlik sorgulamasıyla dışa dönük bir rol üstlenmenin serencamında bir uyumsuzluk yaşar. Handan'ın, içinde gittikçe büyüttüğü gaye Anadolu'ya gitmek, taşrada bir diriliş ruhu uyandırmak; vatanın istikbali için benliğini bu potada eritmektir. Bu şevk ile heyecana gelen, idealist bir kadın olarak değerlendirmek mümkündür onu.

Fakat ben de, Neri, çalışacağım, çalışacağım. Parlak ve meşhur olmazsam bile, hiç olmazsa insanları hiç kimsenin sevemediği bir şefkat ve fedakârlıkla seveceğim, onlara ruhumun son zerresine kadar vereceğim. Bu karanlık ve bedbaht memleketin başından başına dolaşarak benden evvel gelen büyük ve güzel ruhların insanlara mirası olan şeyleri memleketimin insanların ruhuna akıtacağım ve ruhum bütün arzuları ve kabiliyetleri ile memlekete dökülecek. Sonra ruhumu alanlar da onu kendi ruhlarıyla daima bir nesilden ötekine verecekler, ben de her nesil

yükselip büyüdükçe büyüyüp yükseleceğim (Adıvar, 2008: 48, 49).

Fakat genç kadın, bir türlü bu yönde harekete geçememiş, Anadolu'ya gidememiştir. Handan, bilinçlenmiş fakat kabuğunu tam olarak kıramamış bir Türk kadınıdır.

Öte yandan Neriman, eşi Refik Cemal'e belirli açılardan yetmediğinin bilincine varıp, ona tam anlamıyla münasip olarak kuzeni Handan'ı düşünür. Zira Handan, Refik Cemal ile ruhi bir yakınlık kurabileceği gibi ideallerin fiiliyata geçirilmesinde de iyi bir yol arkadaşı, dava yoldaşı olabilecek vasıfları taşımaktadır. Zaten Handan da Refik Cemal'e âşık olmuştur. Fakat genç kadının ahlaki duyarlılığı, bu yönde bir adım atmasına izin vermez. O, yaşadığı aşk acısının çaresizliğiyle hastalanır.

Reşat Nuri'nin *Acımak* romanında Dârümuallimât mezunu Zehra, çalışkan, disiplinli ve başarılı bir öğretmendir. Henüz gencecik yaştayken Anadolu'nun bir kasabasında talebelerine faydalı olmak için canla başla çalışır. O, kasabanın en güvenilir, en saygın kişilerinden olmuştur. Onun bütün hayatı, mesleği olmuştur. Genç öğretmen, başmuallimi olduğu okulunun her türlü ihtiyacıyla bizzat ilgilenir. Kasabalı onun okuluna "Zehra Hanım Mektebi" der. Kısıtlı maddi imkânlarla lüzumlu işleri görür. Kasabayı vatan, mektebini ev olarak benimseyen Zehra, yeni devletin idealist eğitim neferini temsil eder:

Bundan dört sene evvel küçük bir kız, minimini bir Darümuallimat mezunu olarak buraya gelmiş... İlk zamanlarda çok sıkıntı çekmiş... Fakat meyus olmamış... Kasabayı kendine vatan, mektebi bir aile ocağı yapmış... O kadar azim ve gayretle çalışmış ki terfi ve terakkisine mâni olamamışlardır... Daha yirmi beş yaşına gelmeden başmuallim yapmışlar, eline kocaman bir kız mektebi teslim etmişler... Şimdi yirmidokuz otuz yaşlarında vardır... Kasabanın en sevilen, emniyet edilen, hatırı sayılan bir insanıdır. [...] Parasız hiçbir şey olmaz, deriz... Esas itibariyle doğrudur... Fakat çalışkan ve irade sahibi bir insanın da az para ile ne büyük işler yapabileceğine bu mektepten güzel misal gösterilemez... Meselâ badana, dam, cam tamiri, filân gibi şeyler için para veririz. Eteklerini beline dolar, bu işleri kendi görür. Zaten elinden gelmeyen iş yok gibidir. Arttırdığı para ile bilfarz yemekhaneler için sofrta takımı, yahut sınıflar için ders aleti tedarik eder (Güntekin, 2018: 9,10).

Zehra Öğretmen, öğrencilerini mükemmeliyetçi bir tavırla yetiştirir, onlara güzel ahlak vermeye azmeder. Dürüstlük, doğruluk, çalışkanlık, fedakârlık gibi değerleri yüceltir, bunları zaafa uğratacak en küçük bir eğilime müsamaha göstermez. Genç öğretmenin bu yaklaşımı, babasının ilk meslek deneyimlerindeki idealist duruşunu çağırıştırır. Zehra, ahlaki bir düşkünlüğe kesinlikle tahammül edemez. Onun hatalara ve zaafllara karşı sert ve acımasız tavrının sebebi, çocukluk yıllarında yaşadıklarına dayanır. Genç kız, ailesine

ilişkin gerçekleri bizzat öğrendikten sonra, kendisinde eksik olan merhamet duygusunu da edinmiş ve geliştirmiş olur.

Reşat Nuri'nin *Çalığışu* romanının başkişisi Feride, Tanzimat itibarıyla Batılılaşma sürecinde portresi çizilen kadın tipinin bir yansımasıdır. O, uzun yıllar savaşlarda, mücadelelerde yorgun düşmüş, şanlı Osmanlı'nın yıkılışına şahitlik etmiş ve geçiş döneminin sancılarını yaşamış bir milletin önünde beliren, metanetli bir Cumhuriyet kadını görünümüne sahiptir. Annesi ve büyük annesi vefat ettikten sonra babası tarafından Dame de Sion'a kaydedilir. O, kendisiyle özdeşleşen "Çalığışu" lakabını alacağı bu Fransız mektebinde on yıl kadar kalır. Şüphesiz Feride'nin kimliğinin şekillenmesinde bu eğitim sürecinin önemi büyüktür. Burada iyi derecede Fransızca öğrenen Feride, Batılı bir tarzda yetiştirilir. Diğer taraftan tatilleri teyzelerinin, akrabalarının yanında geçirmesi ve akraba muhitinin de İstanbullu oluşu, Çalığışu'nu Türk kültür ve geleneklerine aşına kılar. Feride, görev yaptığı kurumlarda son derece azimli, özverili ve fedakârdır. Çevresine karşı duyarlı, yardımsever ve mütevazıdır.

Sonuç

Tanzimat, Batı medeniyetine yakınlaşma anlamında önemli bir eşik olarak kabul edilir. Toplumsal hayatımızın seyrini belirleyen bu yönelim, hâlihazırda dahi süregelen birtakım problemleri beraberinde getirir. Türk romanı, ilk örneklerinden itibaren Batılılaşma meselesine farklı kurgu ve bakışlarla yer verir. Bu, bilinçsizce Batılılaşma eğilimi, taklit, alfrangalık, geleneksel ve kültürel birikimden uzaklaşma, değerler çatışması, çok yönlü bir tüketim ve bütün bu tazyikin nihayetindeki kimlik bunalımı minvalindeki konular etrafında şekillenen, kapsayıcı bir alandır. Dikkate sunulan bir husus da Batılılaşmanın -bilhassa ilk dönemlerde- genellikle olumsuz örneklerle ifade bulmasıdır. Ahlaki çözümlenin temsilini üstlenen kadınlar, çoğunlukla Batılılaşmayı yüzeysel anlamış ve asri hayata kendini sorgusuzca kaptırmış kişilerdir. İlk dönem romanlarında karşımıza çıkan Periveş Hanım ve Mehpeyker çizgisindeki kadınlardan sonra Aşk-ı Memnu, Kırık Hayatlar, Kiralık Konak, Sodom ve Gomore, Yaprak Dökümü romanlarında da Batı'nın sefahat hayatını taklit ederek öz benliğinden uzaklaşan kahramanlar görülür. Yeni hayat tarzına uyum sağladıkça geleneksel hayat üslubunu benimseyen önceki kuşakla ve bizzat kadim değerlerle çatışma yaşayan kadın kahramanlar, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e doğru ilerleyen süreçte temsil suretlerini kuvvetlendirirler.

Öte yandan Batı'nın entelektüel birikiminden farklı düzeylerde faydalanıp yeni bir kimlik inşasını imleyen kadınlar da kurgusal dünyada yerlerini alırlar. İncelediğimiz romanlarda Suat, Handan, Zehra, Feride ve - başka bir açımla- Rabia, bu zeminde değerlendirilebilir. Olumlu niteliklerle öne çıkan entelektüel kadınların okumaya, öğrenmeye ve gelişime açık oldukları görülür. Entelektüel kimliğin kadına ayrı bir güven verdiği ve sorumluluk yüklediği de bilhassa Cumhuriyet döneminin ideal kadın öğretmen tipi Feride'de hissedilir.

Kaynakça

- Adıvar, Halide Edib. (2003), *Ateşten Gömlek*, Özgür Yayınları, İstanbul.
- _____. (2008), *Handan*, Can Yayınları, İstanbul.
- Ahmet Midhat Efendi. (2000), *Felâtnun Bey ile Râkım Efendi*, Haz.: Nejat Birinci, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aydınör, Figen. (2006), *Tanzimat Döneminde Kadın Yaşamındaki Modernleşme*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Demir, Hilal. (2013), "Fatma Aliye Hanım'ın Çerçevesinden Kadın Haklarının Sınırları", *Turkish Studies*, Volume 8/9, s. 1059-1068.
- Güntekin, Reşat Nuri. (2015), *Yaprak Dökümü*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- _____. (2018), *Acımak*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- Karabıyık Barbarasoğlu, Fatma. (1995), *Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet*, İz Yayınları, İstanbul.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri. (2014), *Kıralık Konak*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- _____. (2002), *Sodom ve Gomore*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kurnaz, Şefika. (1991), *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını (1839-1923)*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- Özdoruk Durmuş, Meleknur. (2019), *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Romanında Kadın (1872-1936)*, Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (2003), *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Tokat, Latif. (2017), "Entelektüel Kimdir? -Türkiye'nin Entelektüel Sorunu-", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C 17, S 3, s. 9-42.